

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

HUKURI 2011

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na 7 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

- 1.1 Etlhelo ka mfungho wa gondzo wo yimisa mimovha (eMkhuhlu).√ (1)
- 1.2 A a ringeta ku khorwisa phorisa leswaku a nga n'wi tsali thikiti.√ /A a ringeta ku khorwisa phorisa leswaku a nga na nandzu.√ (1)
- 1.3 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo ku ya hi mongo wa xitshuriwa. Xikombiso: Ku tlula milawu ya swa le magondzweni swa dlayisa.√√/Van'wana va maphorisa ya swa le magondzweni a va na ntiyiso, va tirhela swikhwama swa vona/makhwiri ya vona/milomo ya vona. √√ (Nhlamulo yin'we ntsena). (Amukela na dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twalaka ku ya hi xitshuriwa). (2)
- 1.4 1.4.1 Hi swona.√ Mali yi sungurile ku kayivela endzhaku ka loko a nyikile phorisa ra swa le magondzweni mali leswaku ri khansela thikiti.√ (2)
- 1.4.2 A hi swona.√ A yi ri R380,00.√/U vule leswaku a a ri na R400,00 loko a nga si humesa R20,00.√ (Ku seketela kun'we ntsena). (2)
- 1.5 R200,00. √/B.√ (1)
- LEMUKA: Mukamberiwa u kuma maraka na loko a tsarile ntsena letere ra nhlamulo leyi nga yona.
- 1.6 Va na makwanga.√√/A va kolwi hi mali leyi va holeriwaka yona.√√/A va holeriwi mali yo ringanela.√√/Va lava ku fuma hi ku hatlisa.√√ (Nhlamulo yin'we ntsena). (Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka). (2)
- 1.7 A a nga tivi leswi a a fanele ku byela murhandziwa wa yena swona.√√/A a chava ku tiyisa ehansi eka murhandziwa wa yena.√√/A a chava ku khomisa murhandziwa wa yena tingana.√√/A a chava ku byela murhandziwa wa yena ntiyiso.√√ (Nhlamulo yin'we ntsena). (Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka). (2)
- 1.8 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena a tlhela a ma seketela.
Xikombiso: Swi fanerile hikuva swi endla leswaku rirhandzu ri kula.√

Kumbe

A swi fanelangi hikuva swi heta mali.√/Swi endla leswaku lava pfumalaka va titwa va kayivela/soleka eka rirhandzu ra vona.√/Van'wamabindzu va tiendlela mali hi swona.√ (Amukela na ku seketela kun'wana na kun'wana loku twalaka). (Maraka i yo seketela ntsena). (1)

- 1.9 Rirhandzu ri herile.√/Loyi wa xisati u n'wi tshikile hikuva a nga yangi a ya n'wi landza a n'wi yisa eKruger, naswona loko murhandziwa a tshamela ro ba riqingho, loyi wa xinuna a nga n'wi hlamulangi. √
(Nhlamulo yin'we ntsena).

"Kwalaho ndzo teriwa hi miehleketo yo yi tima, ndzi nga swi tivi leswaku a **ndzi ri ku timeni ka rirhandzu** exikarhi ka mina na xirhandzwa xa mina." √
(I maraka yin'we ya nhlamulo na yin'we yo seketela). (2)
- 1.10 Hikuva eka ndzimana ya 4 a nga xaveleli.√ Eka ndzimana ya 5 se wa xavelela na ku komba xichavo hikuva u lava ku khanseleriwa thikiti.√ (2)
- 1.11 1.11.1 Ku holovisana.√√ / Ku lwisana√√ / Ku phikizana na munhu.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena). (2)
- 1.11.2 Munhu a nga swi koti ku tiva leswi swi nga ta n'wi humelela nkarhi lowu taka/laha a yaka kona/emahlweni/erendzweni.√√ (2)
- 1.11.3 Hi loko munhu timhaka ti n'wi biherile/swilo swi nga n'wi fambeli kahle.√√ (2)
- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena a tlhela a ma seketela.

Xikombiso: A ndzi ta twa mbilu ya mina yi vava.√/A ndzi ta hlundzuka.√ /A ndzi ta nyuma.√ /A ndzi ta vilela.√, **hikuva** a ndzi ta va ndzi nga swi langutelangi.√

(Mukamberiwa u languteriwa ku vula leswaku endlelo leri a ri nga ta n'wi tsakisa. Matitwelo man'we ntsena na ku seketela kun'we ntsena/Maraka yin'we i ya matitwelo, kasi leyin'wana i yo seketela).
(Amukela na ku seketela kun'wana na kun'wana loku twalaka). (2)
- 1.13 Eka xitshuriwa xa A phorisa ra swa le magondzweni na muchayeri va endla vukungundzwana, kasi eka xitshuriwa xa B muchayeri u lava ku ngenisa phorisa ra swa le magondzweni eka timhaka ta vukungundzwana.√√ (2)
- 1.14 Eka switshuriwa haswimbirhi ku na vukungundzwana lebyi endliwaka.√√ /Eka xitshuriwa xa A phorisa ra swa le magondzweni ri lava ku nyikiwa mali, kasi eka xa B muchayeri wa movha u lava ku nyika phorisa ra le magondzweni mali.√√ Eka switshuriwa haswimbirhi vachayeri va tlurile nawu wa swa le magondzweni. /Eka switshuriwa haswimbirhi ku na muchayeri na phorisa ra swa le magondzweni.√√/ Eka switshuriwa hiswimbirhi ku vulavuriwa hi thikithi.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena). (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU**

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:
- Makanelwa ya nhlengeletano leyi nga hundza ya xipano xa bolo xa Hikatekile.√
 - Nhlengeletano yi khomiwile hi siku ra 29 Dzivamisoko 2011.√
 - A yi khomiwile erivaleni ra mitlangu ra xipano xa Hikatekile.√
 - Nkulukumba Majazana u pfurile nhlengeletano hi xikhongelo.√
 - Mutshamaxitulu u amukerile swirho swa komiti na vatlangi hinkwavo lava a va ri kona.√
 - Mutshamaxitulu u tivisile swirho swa komiti.√
 - Matsalana u hlayile ajenda ya siku.√
 - Mavito ya lava va koteke ku ngenela nhlengeletano na lava tsandzekeke ya tsariwile.√
 - Matsalana u hlayile makanelwa ya nhlengeletano leyi nga hundza.√
 - Makanelwa ya amukeriwile.√
 - A ku vangi na mhaka na yin'we yo huma eka makanelwa.√
 - Ku kaneriwile hi timhaka ta siku.√
 - Ku sunguriwile hi mhaka ya vatlangi lava xwaka no dzumba emabyalweni.√
 - Ku tekiwile xiboho xo yimisa vatlangi volavo ku ringana n'hweti.√
 - Ku kanerisaniwile hi timhaka letin'wana ta ajenda hinkwato.√
 - Mutshamaxitulu u tivisile siku ra nhlengeletano leyi taka.√
 - Eugene Sono u pfarile nhlengeletano hi xikhongelo.√

Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (7)

Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)

[Nkombo wa timhakankulu ntsena].**MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA**

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

Makanelwa ya nhlengeletano leyi nga hundza ya xipano xa bolo xa Hikatekile.√ Nhlengeletano yi khomiwile hi siku ra 29 Dzivamisoko 2011 erivaleni ra mitlangu ra xipano xa Hikatekile.√ Nkulukumba Majazana u pfurile nhlengeletano hi xikhongelo.√ Mutshamaxitulu u amukerile swirho swa komiti na vatlangi hinkwavo lava a va ri kona.√ Mutshamaxitulu u tivisile swirho swa komiti.√ Matsalana u hlayile ajenda ya siku.√ Mavito ya lava va koteke ku ngenela nhlengeletano na lava tsandzekeke ya tsariwile.√ Matsalana u hlayile makanelwa ya nhlengeletano leyi nga hundza.√ Makanelwa ya amukeriwile.√ A ku vangi na mhaka na yin'we yo huma eka makanelwa.√ Ku kaneriwile hi timhaka ta siku.√ Ku sunguriwile hi mhaka ya vatlangi lava xwaka no dzumba emabyalweni.√ Ku tekiwile xiboho xo yimisa vatlangi volavo ku ringana n'hweti.√ Ku kanerisaniwile hi timhaka letin'wana ta ajenda hinkwato.√ Mutshamaxitulu u tivisile siku ra nhlengeletano leyi taka.√ Eugene Sono u pfarile nhlengeletano hi xikhongelo.√

• Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (7)

• Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)

[Nkombo wa timhakankulu ntsena]

Makoreketelo ya nkomiso:

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hindlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**

- 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti : N (7) (maraka yin'we hi poyinti)
- 3 wa timaraka i ta ririmi : R (3)
- Ntsengo wa timaraka : 10

- **Maavelo ya timaraka eka ririmi:**

- 1-3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yin'we
- 4-5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka timbirhi
- 6-7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka tinharhu

LEMUKA:

- **Xivumbeko:**

- Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi xivumbeko xo hoxeka wu fanele ku kamberwa.
- Hambiloko nkomiso wu tsariwe hi xivumbeko xa tipoyinti kumbe swivulwa wu fanele ku ri wu nga onhi mongo wa timhaka.

- **Ntsengo wa marito:**

- Vakamberi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hindlela yo hoxeka.
- Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika eka 5 wa marito lawa ku hundzisiweke hi wona kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.
- Mikomiso yo koma ngopfu kambe yi ri na tipoyinti hinkwato leti lavekaka **a yi fanelangi** ku xupuriwa.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3**

3.1 Ku koka mahlo/rinoko ra vaamukeri va mahungu.√/C.√ (1)

LEMUKA: Mukamberiwa u kuma maraka na loko a tsarile ntsena letere ra nhlamulo leyi nga yona.

3.2 Hileswaku ku hava nchumu wun'wana lowu cincaka vutomi bya munhu handle ka selulafoni ya iPhone 4.√√ / Foni leyi yi vulavula hi leswinene ntsena, a yi kombi swihoxo na ntsengo wa yona.√√ (2)

3.3 Ku yisa rito evunyingini√/ ku vumba riviti leri pfelelaka eka nsinya wa riendli "-vatla".√ (1)

Vundzeni bya papila leri a byi tirhisiwi handle ka mpfumelelo wa ntsariso

Phendla

- 3.4 Ku nyika ntsengo wa swona a swi koteki.√/Ku hlaya u swi heta a swi koteki.√/ U tihetela nkarhi loko u ringeta ku swi hlaya hikuva u nge swi hetu.√ (Nhlamulo yin'we ntsena). (Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka). (1)
- 3.5 3.5.1 Ku tshikeleriwa muxaka wa selulafoni/ leswi selulafoni yi swi endlaka.√ (1)
- 3.5.2 Ku hlamuseriwa selulafoni handle ka ntshikelelo.√ (1)
- 3.6 Riqingho leri nga na xifaniso xa munhu endzeni ri tiyisisa leswaku loko munhu a ku bela riqingho, u vona na xifaniso xa yena eka riqingho,√ kasi riqingho lerin'wana ri komba xiyimo xa riqingho loko ri nga ri ku tirhisiweni.√ (2)
- 3.7 Ku endlela leswaku matlhelo lamambirhi yo lala ya vonaka.√/Ku endlela leswaku munhu a kota ku vona xiyimo xa riqingho leri loko ri ri ku tirhisiweni na loko ri nga ri ku tirhisiweni.√ (Nhlamulo yin'we ntsena). (1)
- [10]**

XIVUTISO XA 4

- 4.1 Hi le layiburari.√ Ku na mutirhi loyi a kombetaka vanhu laha tixelufu ta tibuku ti kumekeka kona.√/Ku vulavuriwa hi laha xelufu ya tibuku ta fikixini yi kumekaka kona.√ Ku tsariwile milawu leyi faneleke ku landzeleriwa.√ (Maraka yin'we i yo nyika vito ra ndhawu, kasi leyin'wana i yo seketela). (Ku seketela kun'we ntsena). (Amukela na ku seketela kun'wana na kun'wana loku twalaka). (2)
- 4.2 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena a tlhela a ri seketela. Xikombiso: U ta tekeriwa magoza yo karhi.√/A nga hlongoriwa.√/A nga komberiswa ku humela ehandle a vuya ntsena loko a hetile ku endla swilo swa kona.√ (Nhlamulo yin'we ntsena). (Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka). (1)
- 4.3 Nawu wa 1 wu lerisa vanhu ku ka va nga dzaheli fole endhawini leyi hikwalaho ka leswi musi wa fole wu ga vangela van'wana mavabyi.√/ Vafambisi va layiburari va landzelela nawu wa tiko ra Afrika-Dzonga lowu nga pfumeriki leswaku vanhu va dzaha fole endhawini ya mani na mani.√/Va chava leswaku fole ri nga vanga ndzilo wu hisa tibuku/layiburari.√ (Nhlamulo yin'we ntsena). (Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka).
- Nawu wa 4 wu lerisa vanhu ku ka va nga dyeli swakudya endhawini leyi hikwalaho ka leswi va nga thyakisaka ndhawu √/Va nga thyakisaka tibuku ta layiburari.√ (Nhlamulo yin'we ntsena). (Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka). (2)
- 4.4 Ku hlaya ngopfu.√√/Ku hlaya hi ntamu.√√/Ku hlaya hi ku tinyiketela.√√ (Nhlamulo yin'we ntsena). (2)

NSC – Memorandum

- 4.5 Ku kombisa leswaku leswi i swileriso.√/B.√
LEMUKA: Mukamberiwa u kuma maraka na loko a tsarile ntsena letere ra nhlamulo leyi nga yona. (1)
- 4.6 Man.√ (1)
- 4.7 Hi Xitsonga n'wana a hi wa un'we.√/U n'wi teka na yena a ri n'wana wa yena.√/Wo n'wi tsakela/amukela hi rirhandzu.√ (1)
[10]

XIVUTISO XA 5

- 5.1 Mi ta hambana na ku xaniseka/ku hlupheka/tikeriwa/nonohweriwa.√√ (2)
- 5.2 Mukamberiwa u ta tsala xivulwa xin'wana hi rito "tlhela" a humelerisa nhlamusleo leyi vulaka ku vuyela endzhaku. Xikombiso. Salani kahle mina se ndza **tlhela**.√ (1)
- 5.3 Mahika.√/B.√
LEMUKA: Mukamberiwa u kuma maraka na loko a tsarile ntsena letere ra nhlamulo leyi nga yona. (1)
- 5.4 U ta twa va ku: "Loko a ku nga ri thicara Mkhacani ingi hi nga feyilangi."√√√ / U ta twa va ku, "Loko a ku nga ri thicara Mkhacani ingi hi nga feyilangi."√√√
LEMUKA: Mukamberiwa u kuma ntsena timaraka letinharhu loko a tsarile xivulwa xo fana na lexi handle ka xihoxo xo karhi. Loko a lo endla xihoxo hambani xo va xin'we, a nga kumi maraka na yin'we. (3)
- 5.5 Mukamberiwa u ta tsala xivulwa xin'wana hi xivuriso lexi a nyikiweke xona a humelerisa nhlamuselo leyi vulaka ku va munhu a nga koti ku vula leswaku yena n'wini u na nandzu.
Xikombiso: Rhulani loyi a yiveke mali entirhweni wa kaneta loko timbhoni ti vula leswaku hi yena a yiveke mali hikuva **rintiho a ri tikombi**.√
Amukela xivulwa xin'wana na xin'wana lexi humelerisaka nhlamuselo ya xivuriso lexi handle ko kanakanisa. (1)
- 5.6 **Hambileswi** nkarhi lowun'wana hinkwawo vadyondzi volavo vo loloha a va yengiwa hi mafehlefehle ya nkarhinyana, va lava ku tikuma va pasile loko mbuyelo wu humesiwa.√√
LEMUKA: Mukamberiwa u kuma ntsena timaraka letinharhu loko a tsarile xivulwa xo fana na lexi handle ka xihoxo xo karhi. Loko a lo endla xihoxo hambani xo va xin'we, a nga kumi maraka na yin'we. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70